

اصلاح ساختار مؤسسات و ابزارهای مالی بازار پول و

سرمایه بر اساس تعالیم اسلام

سید عباس موسویان*

چکیده: یکی از عوامل مؤثر در رشد و توسعه جوامع پیشرفته وجود بازارهای پول و سرمایه فعال است، مؤسسه‌های پولی و مالی با استفاده از روش‌ها و ابزارهای متنوع، واسطه پویا و کارآمدی بین صاحبان وجوه مازاد و متقاضیان وجوه هستند. آنها با طراحی ابزارهای جدید، اهداف، سلیقه‌ها و روحیات مختلف مشتریان خود را پاسخ می‌دهند.

مطالعه نظام‌مند آموزه‌های اقتصادی اسلام نشان می‌دهد علی‌رغم تحریم ربا، می‌توان با استفاده از انواع معاملات مجاز اسلامی به طراحی انواع مؤسسه‌ها و ابزارهای مالی به روز و کارآمد اقدام کرد. این مقاله با مروری بر معیارهای اساسی بازار پول و سرمایه کارآمد و با استفاده از قراردادهای مجاز شرعی نشان می‌دهد که چگونه با انجام تغییرات اصلاحی نسبت به مؤسسات موجود و یا ابداع مؤسسات جدید می‌توان به بازار پولی و مالی جامع و کامل دست یافت.

واژه های کلیدی: عقود مبادله‌ای، عقود مشارکتی، قرض الحسنه، مؤسسه‌های پولی غیرانتفاعی، مؤسسه‌های مالی انتفاعی بدون ریسک، مؤسسه‌های مالی انتفاعی همراه ریسک.

مقدمه

مطالعات نظری و تجربی نشان می‌دهد که سرمایه نقش مهمی در رشد و توسعه اقتصادی دارد، افزایش حجم سرمایه، هم به طور مستقیم، به عنوان یکی از عوامل تولید و هم از طریق افزایش بهره‌وری دیگر عوامل، سبب بالا رفتن اشتغال، تولید و رفاه جامعه می‌شود. این درحالی است که در هر کشوری، گروهی از مردم و مؤسسه‌ها وجود دارند که از یک طرف منابع مالی مازاد دارند و از طرف دیگر به عللی چون نبود علاقه، وقت، تجربه، ترس از مخاطره‌ها به سرمایه‌گذاری مستقیم اقدام نمی‌کنند در نقطه مقابل گروهی از فعالان اقتصادی و صاحبان دانش و تجربه هستند که برای فعالیت اقتصادی به منابع مالی نیاز دارند.

در جوامع پیشرفته نهادها و مؤسسه‌های فعال بازار پول و سرمایه توانسته‌اند با طراحی ابزارهای مالی مناسب، وجوه و سرمایه‌های نقدی صاحبان پس انداز را جذب و در اختیار متقاضیان و سرمایه‌گذاران قرار دهند و از این طریق، سرمایه‌های راکد را به سرمایه‌های مفید و مولد تبدیل کنند. مجموعه علمی و پژوهشی مطالعات فرهنگی
در این مقاله با بررسی معیارهای اساسی بازار پول و سرمایه کارآمد، وضعیت مؤسسات پولی و مالی ایران نقد و بررسی می‌شود سپس طرحی جهت اصلاح ساختار بازار پول و سرمایه براساس تعالیم اسلام پیشنهاد می‌گردد.

الف. معیارهای اساسی بازار پول و سرمایه کارآمد

بازار پول و سرمایه، زمانی موفق به تحقق اهداف خود می‌شود که معیارهای زیر را داشته باشد

۱. هماهنگی با عقاید و فرهنگ عمومی جامعه

نظام مالی، نهادها و ابزارهای مورد استفاده در بازار پول و سرمایه در درجه اول باید با فرهنگ عمومی مردم به ویژه با اعتقادات دینی و مذهبی آنان سازگار باشد چرا که در

غیر این صورت، استمرار و پایداری لازم را نخواهند داشت و به تدریج از عرصه مبادلات خارج خواهند شد. مؤسسه‌های گوناگونی که در طول پنجاه سال گذشته پدید آمده و به رغم درخشش‌های اولیه، به جهت مخالفت‌های مراجع مذهبی و متدینین به تدریج رو به افول گذاشته‌اند شاهد گویای این مطلب است.

۲. همسویی با اهداف و انگیزه‌های شرکت کنندگان

نظام مالی موفق باید به اهداف و انگیزه‌های شرکت کنندگان (عرضه کنندگان و متقاضیان وجوه) توجه کافی داشته باشد تا بتواند به صورت مستمر و فزاینده توجه آنان را به مشارکت در نظام جلب کند. روشن است که این اهداف و انگیزه‌ها در افراد گوناگون، حتی در یک فرد متفاوت است.

به صورت کلی می‌توان اهداف زیر را برای عرضه کنندگان و متقاضیان وجوه، در جامعه ایران اسلامی مطرح کرد.

اهداف عرضه کنندگان وجوه

- حفظ و نگهداری وجوه
- تسهیل در مبادلات پولی
- کسب سود
- مشارکت در اعطای قرض‌الحسنه برای رسیدن به ثواب معنوی و اخروی
- کمک به عمران و آبادانی کشور

اهداف متقاضیان وجوه

- تهیه پول برای خرید کالاها و خدمات
- تهیه سرمایه درگردش کوتاه مدت برای فعالیت اقتصادی
- تهیه سرمایه بلند مدت برای فعالیت اقتصادی

نظام مالی جامع باید نهادها و ابزارهای کافی برای پاسخگویی به همه این اهداف را داشته باشد تا همه عرضه‌کنندگان و تقاضاکنندگان وجوه بتوانند از طریق آنها به اهداف و مقاصدشان دست یابند.

۳. همسویی با روحیات شرکت کنندگان

شرکت کنندگان بازارهای پول و سرمایه را صاحبان وجوه مازاد و متقاضیان وجوه تشکیل می‌دهند.

صاحبان وجوه به سه گروه ریسک‌گریز، ریسک‌پذیر و متعارف تقسیم می‌شوند. گروه نخست می‌کوشند با مؤسسه‌هایی کار کنند که در زمان مشخص، سود معین و از قبل تعریف شده‌ای به آنان بپردازد. هر چند نرخ آن در مقایسه با سود انتظاری دیگر مؤسسه‌ها کمتر باشد. در مقابل، گروه دوم به دنبال مؤسسه‌هایی هستند که در قبال تحمل ریسک و مخاطره، سود انتظاری بالاتری ارائه کنند. و گروه سوم به مؤسسه‌های معتبر و خوش‌نام می‌اندیشند هر چند درجاتی از ریسک و مخاطره هم داشته باشند. متقاضیان وجوه به دو گروه عمده خانوارها و بنگاه‌های اقتصادی تقسیم می‌شوند. گروه نخست، متقاضی وجوه برای تأمین نیازمندیهای مصرفی چون خرید کالاهای اساسی هستند. این گروه ترجیح می‌دهند با مؤسسه‌هایی کار کنند که نرخ‌های معین و از قبل تعریف شده دارند تا بتوانند برای باز پرداخت اقساط ماهیانه از محل درآمدشان برنامه‌ریزی کنند.

گروه دوم، فعالان اقتصادی هستند که برای تأمین یا تکمیل سرمایه بنگاه اقتصادی تقاضای تسهیلات می‌کنند، این گروه از جهت روحیه به سه دسته تقسیم می‌شوند. دسته اول سرمایه‌گذاران ریسک‌پذیرند و ترجیح می‌دهند خود عهده‌دار تمام مخاطره‌های بنگاه اقتصادی باشند و کسی را به عنوان شریک نمی‌پذیرند و ترجیح

می‌دهند با موسسه‌هایی کار کنند که طبق قرار دادهای با سود معین و از قبل تعریف شده تسهیلات می‌دهند.

دسته دوم افراد ریسک‌گریزند و ترجیح می‌دهند تا جایی که می‌توانند مخاطره‌های سرمایه‌گذاری را به دیگران منتقل کنند در نتیجه در تأمین سرمایه سراغ موسسه‌هایی می‌روند که در ریسک بنگاه مشارکت کنند.

دسته سوم افراد متعارف و معمولی هستند و ترجیح خاصی ندارند و متناسب با وضعیت روز و مصالح بنگاه تصمیم می‌گیرند و به طور معمول ترکیبی از دو نوع موسسه را انتخاب می‌کنند یعنی بخشی از سرمایه مورد نیازشان را از موسسه‌های مشارکتی و بخش دیگر را از موسسه‌های پولی با سود معین تأمین می‌کنند. نظام مالی جامع و کامل بایستی متناسب با روحیات مختلف عرضه‌کنندگان و تقاضاکنندگان وجوه، مؤسسات مالی و ابزارهای مالی متنوع داشته باشد.

۴. شفافیت اطلاعات

تنوع اهداف، انگیزه‌ها و روحیات مشتریان بازارهای پولی و مالی اقتضا می‌کند موسسه‌های فعال در آن بازار از جهت حوزه کاری، ابزارهای مالی، قراردادهای و نرخ‌ها، اطلاعات دقیق و به روز به مشتریان داده آنان را در انتخاب بهینه یاری کنند، مرزبندی مشخص کاری بین مؤسسات موجب شکل‌گیری کالاهای مالی همگن شده رقابت را بالا می‌برد، در نتیجه حاشیه سود واسطه‌گری و زمینه‌های بورس بازی کاذب از بین رفته سود صاحبان وجوه و متقاضیان وجوه افزایش می‌یابد.

۵. قابلیت انطباق با بازارهای مالی بین‌المللی

گرچه دغدغه اصلی بازار پولی و مالی، سامان دادن عرضه و تقاضای وجوه داخلی است، لکن با پیشرفت‌های بازارهای مالی بین‌المللی و گسترش ارتباطات و همکاری‌های فراملی نمی‌توان به بازار مالی داخلی بسنده کرد، باید در طراحی نهادها و

ابزارها حداکثر دقت و ظرفیت را به کار برد تا در مواقع نیاز، چه در طرف عرضه سرمایه نقدی و چه در طرف تقاضا بتوان با بازارهای پولی و مالی بین‌المللی به ویژه کشورهای اسلامی تعامل داشت.

ب. وضعیت موجود بازار پول و سرمایه ایران

مطالعه مؤسسه‌ها و نهادهای فعال در بازار پولی و مالی ایران چون صندوق‌های قرض‌الحسنه، مؤسسه‌های مالی و اعتباری، بانک‌های تجاری و تخصصی، بازار سهام، شرکت‌های سرمایه‌گذاری بیان‌گر واقعیت‌های زیر است.

۱. فقدان هماهنگی کامل با عقاید و فرهنگ عمومی جامعه

پس از پیروزی انقلاب اسلامی تلاش شد مقررات حاکم بر مؤسسه‌های بازار پول و سرمایه منطبق با موازین اسلام باشد و در سایه این تلاش، استقبال نسبی مردم جلب گردید. به طوری که به رغم مشکلات گوناگون، بانک‌ها، بازار سهام و صندوق‌های قرض‌الحسنه با رشد واقعی منابع مواجه شدند به طوری که نرخ رشد آنها در مقایسه با قبل از انقلاب چشم‌گیر بوده است، (موسویان، ۱۳۷۸، ص ۲۰۴ تا ۲۰۶) البته هنوز این مؤسسه‌ها از جهت انطباق کامل با موازین شرعی فاصله دارند، هنوز معامله‌های ربوی و شبه ربوی در این مؤسسات مشاهده می‌شود و هنوز این مؤسسه‌ها از دیدگاه متدینان محل مطمئنی برای سرمایه‌گذاری و استفاده از منابع آنها نیستند.

۲. فقدان همسویی لازم با اهداف، انگیزه‌ها و روحیات مشتریان

مؤسسه‌ها و ابزارهای مالی موجود در بازار پول و سرمایه ایران هنوز جامعیت و غنای کافی را ندارند و هنوز برای بسیاری از عرضه‌کنندگان وجوه و متقاضیان وجوه، راه‌کاری روشن و معینی تعریف نشده است. هنوز برای آن گروه از صاحبان وجوه که در صدد به دست آوردن سود معین و بدون ریسک از طریق سرمایه‌گذاری خود هستند راهی ارائه نمی‌شود (موسویان، ۱۳۸۲، ص ۶۱) و گاهی این کمبود به آموزه‌های دینی

نسبت داده می‌شود که اسلام چنین اجازه‌ای را نمی‌دهد در حالی که در ادامه مقاله نشان می‌دهیم که این هدف از طریق آموزه‌های دینی قابل پاسخ‌گویی است.

از جهت عملکرد سوددهی نیز بسیاری از مؤسسه‌ها به ویژه سیستم بانکی هنوز نتوانسته سود مناسبی برای سپرده‌گذاران پردازد و به عبارت دیگر سود پرداختی نظام بانکی در اکثر سالها به صورت واقعی (بعد از کسر نرخ تورم) منفی است (گزارش اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی، سالهای مختلف، و معاونت امور اقتصادی و دارائی، ۱۳۸۲، ص ۱۱۱ و ۱۳۴)

۳. ضعف آموزش عمومی

مؤسسه‌های حاضر در بازار پول و سرمایه ایران از جهت شفافیت ساختار، حوزه فعالیت، نوع معاملات و اطلاعاتی که به مشتریان می‌دهند مشکلات عدیده داشته و در سطح قابل قبول نیستند.

بازار بورس اوراق بهادار، شرکت‌های سهامی و سرمایه‌گذاری جز برای تعدادی از مشتریان تهرانی برای اکثر مردم ناشناخته و مجهول است، سایر مؤسسه‌ها هر چند تا حدودی برای مردم شناخته شده‌اند لکن در درون، دچار تنافی و تناقض هستند، برای مثال بانک‌ها که مؤسسه‌های رسمی و قانونی به شمار می‌آیند از یک طرف به صورت یک مؤسسه غیر انتفاعی اقدام به جذب و تخصیص قرض الحسنه می‌کنند و از طرف دیگر همانند یک مؤسسه بخت‌آزمایی برای مشتریان خوش‌شانس وعده قرعه‌کشی جوایز فریبنده می‌دهند و از طرف دیگر همانند شرکت‌های سرمایه‌گذاری اقدام به مشارکت حقوقی، مدنی و سرمایه‌گذاری مستقیم فعالیت‌های اقتصادی می‌کنند و در کنار همه اینها، فعالیت‌های واسطه‌گری پولی چون تنزیل، خرید و فروش اقساطی و اجاره به شرط تملیک انجام می‌دهند. وضعیت مؤسسه‌های قرض الحسنه و مؤسسه‌های مالی و اعتباری از بانک‌ها مبهم‌تر است چرا که بانک‌ها طبق قانون فعالیت‌های متنوع و

متنافی دارند اما این مؤسسه‌ها بر خلاف قانون اقدام به افتتاح انواع سپرده‌های جاری، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری کرده و در اعطای تسهیلات نیز از قرض‌الحسنه گرفته انواع معاملات سود آور انجام می‌دهند.

۴. عدم تطابق با بازارهای بین‌المللی

از این جهت می‌توان ادعا کرد که بازار پول و سرمایه ایران به صورت ساختاری به طور کامل بسته است و هیچ راهکار اصولی برای ارتباط بانک‌ها، شرکت‌ها، مؤسسه‌های مالی اعتباری با مؤسسه‌های بین‌المللی تعریف نشده است و اگر برخی از بانک‌ها، شعبه‌های خارج از کشور دارند بر اساس بانکداری ربوی و به دور از قوانین داخلی فعالیت می‌کنند و اگر دولت یا بانک مرکزی می‌خواهد در عرصه بین‌المللی ظاهر شود از طریق فروش اوراق قرضه ارزی و امثال آن اقدام می‌کند که ربوی هستند.

ج. طرح پیشنهادی

روشن است که ارائه طرحی کامل و جامع جهت اصلاح ساختار بازار پول و سرمایه در قالب یک مقاله ممکن نیست و نیازمند تحقیق مفصلی است. در این نوشته سعی می‌شود با الهام از آموزه‌های اقتصادی اسلام به ویژه فقه معاملات و با توجه به اهداف، انگیزه‌ها و روحیات شرکت‌کنندگان، و با توجه به جایگاه پذیرفته شده مؤسسه‌های مشابه، تعریف و جایگاه روشنی برای مؤسسه‌های پولی و مالی موجود در اقتصاد ایران ارائه دهیم و با شفاف کردن حوزه و نوع فعالیت، قدمی در کارآمد کردن آنها برداریم. برای این منظور لازم است نگاهی به فقه معاملات اسلامی و انواع معاهده‌های مالی بیندازیم تا گستره وجودی آنها و میزان انعطافشان برای سامان دادن بازار پولی و مالی مشخص شود.

اول. انواع معاهده‌های مالی در فقه اسلام

معاهده‌های مالی را می‌توان از ابعاد گوناگون تقسیم کرد، در این قسمت با توجه به هدف مقاله، معاهده‌های مالی را، ابتدا به دو گروه انتفاعی و غیر انتفاعی تقسیم کرده، سپس با تقسیم معاهده‌های انتفاعی به زیر گروه مبادله‌ای، مشارکتی و انعطاف‌پذیر، به توضیح فشرده معاهده‌های مورد نیاز در بازار پول و سرمایه می‌پردازیم.

۱. معاهده‌های غیر انتفاعی

دین اسلام، انواعی از معاهده‌های مالی غیر انتفاعی را تأیید و در مواردی به آنها سفارش می‌کند و برای آنها پاداش دنیایی و آخرتی در نظر گرفته است. معاهده‌هایی چون صدقه، هبه، عاریه، ودیعه، وقف و قرض بدون بهره از این گروه به شمار می‌آیند. از این گروه عقد قرض الحسنه (قرض به شرط عدم زیاده) می‌تواند در معاملات بازار پول و سرمایه مورد استفاده قرار گیرد.

قرار داد قرض الحسنه می‌تواند اهداف آن گروه از صاحبان وجوه که می‌خواهند به قصد مشارکت در ثواب اعطای قرض الحسنه در مؤسسه‌ها سپرده گذاری کنند را برآورده کند کما اینکه تأمین کننده هدف مؤسسه‌های پولی غیر انتفاعی و نیازمندی است که توان پرداخت سود ندارند. البته چنان که از اسم این قرارداد پیداست باید اعطای قرض بدون شرط زیاده باشد، چرا که در غیر اینصورت نه تنها هدف مورد انتظار را برآورده نمی‌کند، بلکه مطابق روایات ربا و حرام خواهد بود. امام صادق (ع) می‌فرماید:

«ربای حرام عبارت است از این که فردی به دیگری قرض دهد و شرط کند که بیش‌تر از آنچه گرفته، برگرداند. این همان ربای حرام است» (عاملی، ۱۳۷۱: ج ۱۲، ص ۴۵۴).

البته گرفتن کارمزد برای انجام عملیات اعطای قرض (نه برای پول قرض شده) جایز است به ویژه زمانی که این کار توسط مؤسسه‌ای انجام گیرد، مؤسسه‌ای که برای انجام

عملیات، هزینه‌هایی چون اجاره مکان، حقوق کارکنان، هزینه آب، برق، تلفن و پست می‌پردازد، می‌تواند تمام این هزینه‌ها را به عنوان کارمزد از قرض‌کننده دریافت کند و اگر تعداد قرض‌ها زیاد است به تناسب بر کل آنها تقسیم نماید (امام خمینی، ۱۳۷۵: ج ۲، ص ۲۹۸، س ۴۱ و ۴۲).

۲. معاهده‌های انتفاعی

مقصود از معاهده‌های انتفاعی آن گروه از قراردادهای مالی است که مردم برای کسب درآمد و سود به کار می‌گیرند و خود به سه گروه عمده معاهده‌های مبادله‌ای، و مشارکتی و انعطاف پذیر تقسیم می‌شوند.

۲-۱. معاهده‌های مبادله‌ای

معاهده‌های مالی مبادله‌ای به آن نوع قراردادهای مالی گفته می‌شود که در آنها، کالاها و خدمات در برابر پول یا مال دیگر مبادله می‌شود، این نوع معاهده‌ها تنوع زیادی دارند، برخی از آنها چون فروش نسبه (اقساطی)، فروش سلف، فروش دین (تزیل) و اجاره به شرط تملیک می‌توانند در بازار پول و سرمایه مورد استفاده قرار گیرند. این گروه از قراردادها ویژگی‌هایی دارند که آنها را از سایر قراردادها متمایز و زمینه استفاده‌شان را مشخص می‌کند.

مهمترین ویژگی این نوع از معاهدات عبارتند از:

یک. مقطعی بودن معاهده‌ها

معاهده‌های مبادله‌ای، پس از پایان مجلس قرارداد به پایان می‌رسند و دو طرف قرارداد، مسئولیتی در برابر فعالیت‌های اقتصادی همدیگر ندارند، برای مثال در قرار داد فروش اقساطی، فروشنده هیچ مسئولیتی در قبال فعالیت‌های اقتصادی خریدار ندارد. یعنی اگر خریدار، توانایی استفاده از کالاهای خریداری شده را نداشته باشد یا نداشته باشد، بتواند سود انتظاری خود را از فعالیت مذکور تحصیل کند یا نه، معامله از ناحیه

فروشنده و خریدار قطعی و تمام شده است. این وضعیت در فروش سلف، فروش دین و اجاره به شرط تملیک نیز وجود دارد.

دو. رابطه بدهکار و بستانکاری متعاملین

پس از پایان معاهده‌های مبادله‌ای، رابطه حقوقی متعاملین، رابطه بدهکار و بستانکار است و پس از وفای به دین، این رابطه به پایان می‌رسد، برای مثال پس از تحقق فروش اقساطی و تحویل جنس به مشتری، فروشنده بستانکار و خریدار، بدهکار می‌شود و با پرداخت اقساط در سررسیدهای مقرر، رابطه مذکور به پایان می‌رسد. همین مطلب با قدری تفاوت در سایر معاهده‌های مبادله‌ای نیز وجود دارد.

سه. قابلیت برای نرخ‌های سود معین

قراردادهای مبادله‌ای، قابلیت برنامه‌ریزی برای نرخ‌های سود معین و از قبل تعیین شده را دارند، برای مثال یک مؤسسه اقتصادی می‌تواند تصمیم بگیرد که کالاهای خود را در سال مالی خاصی با ده درصد سود به صورت اقساطی بفروشد یا املاک خود را با اضافه کردن سود معینی بر قیمت فعلی ملک، به صورت اجاره به شرط تملیک واگذار کند یا اسناد تجاری را با نرخ معین تنزیل کند.

چهار. عدم نیاز به نظارت و کنترل مستمر

لازمه منطقی ویژگی‌های پیش گفته این است که بعد از انعقاد قرار داد، نیازی به نظارت و کنترل از طرف متعاقدین بر فعالیت‌های اقتصادی یکدیگر نیست، چرا که نه تحولات اقتصادی کل جامعه و نه تدابیر مدیریتی بنگاه، هیچ تأثیری در تعهدات طرفین و مبالغ قرارداد آنان ندارد.

با توجه به ویژگی‌های مذکور قراردادهای مبادله‌ای برای صاحبان وجوهی که قصد دارند سود معین و تعریف شده‌ای برای پس‌اندازهایشان به دست آورند و برای متقاضیان وجوهی که در صدد تهیه کالاها و خدمات مصرفی یا تأمین مالی بنگاه

اقتصادی، بدون تمایل به مشارکت‌اند، راهکارهای مناسبی هستند. در ادامه توضیح می‌دهیم که این گروه از معاملات می‌توانند در بانک‌ها به ویژه بانک‌های عمومی کارکرد موافقی داشته باشند.

۲-۲. معاهده‌های مشارکتی

معاهده‌های مالی مشارکتی، به آن نوع قراردادهای مالی گفته می‌شود که دو طرف قرارداد در اصل مالکیت و سود و زیان فعالیت اقتصادی، یا در خصوص سود و زیان فعالیت اقتصادی با هم شریک می‌شوند عقود چون شرکت، مضاربه، مزارعه و مساقات از این نوع هستند این قراردادها نیز ویژگی‌هایی دارند که مهمترین آنها عبارتند از:

یک. مستمر بودن قرارداد

معاهده‌های مشارکتی بر خلاف معاهده‌های مبادله‌ای، ماهیتی استمراری دارند و تا پایان فعالیت اقتصادی و سررسید معاهده، قرار داد، استمرار دارد، برای مثال، وقتی چند نفر از طریق عقد شرکت، سرمایه فعالیت اقتصادی را تأمین می‌کنند تا زمانی که فعالیت مذکور ادامه دارد و شرکت منحل نشده است، قرارداد استمرار دارد همین وضعیت در سایر معاهده‌های مشارکتی نیز وجود دارد.

دو. مشارکت در سود و زیان

در معاهده‌های مشارکتی، دو طرف یا اطراف قرارداد (شرکا) به تمام حوادث و پیامدهای مثبت و منفی فعالیت اقتصادی ملتزم هستند. اگر نتیجه فعالیت، سود سرشار بود برای همه توزیع می‌شود و اگر ضرر بود برای همه است و اگر هیچ چیز نبود نتیجه متوجه همه می‌شود (امام خمینی «ره»، ۱۴۱۶ق، ۵۷۳).

سه. نامعین بودن سود

مقدار سود معاهده‌های مشارکتی نامعین است و به عوامل مختلفی بستگی دارد و در پایان دوره مالی مشخص می‌شود، برای مثال سود صاحبان شرکت، تحت تأثیر متغیرهای اقتصادی کل جامعه و متغیرهای تأثیر گذار در خصوص بنگاه است. در نتیجه، در ابتدای سال مالی، می‌توان با توجه به پارامترهای گوناگون، دامنه سود انتظاری را پیش‌بینی کرد، اما سود واقعی در پایان دوره مالی مشخص می‌شود.

چهار. نیاز به نظارت و کنترل مستمر

نتیجه منطقی ویژگی‌های پیشین این است که شرکا و صاحبان فعالیت اقتصادی برای استیفای کامل حقوق خود، به صورت پیوسته و مستمر جریان هزینه‌ها و درآمدها، تغییرات قیمت‌ها را نظارت و کنترل کنند چون احتمال انواع اشتباهات مالی وجود دارد. با توجه به ویژگی‌های فوق، معاهده‌های مشارکتی می‌توانند راهکارهای مناسبی برای آن گروه از صاحبان وجوه باشند که روحیه ریسک‌پذیر داشته برای رسیدن به سود انتظاری بالاتر حاضر به پذیرش ریسک هستند کما اینکه برای آن گروه از سرمایه‌گذاران که در تأمین مالی فعالیت اقتصادی خود به دنبال شریک واقعی می‌گردند شریکی که حاضر باشد بخشی از ریسک و مخاطرات را تحمل کند، مناسب هستند. در ادامه توضیح می‌دهیم شرکت‌های سهامی و شرکت‌های سرمایه‌گذاری می‌توانند بر اساس این قراردادها ساماندهی شوند.

۳-۲. معاهده‌های انعطاف‌پذیر

در فقه اسلام معاهده‌هایی وجود دارد همانند جعاله و صلح که ماهیت قابل انعطافی دارند به این معنا که می‌توان آنها را با ویژگی‌های عقود مبادله‌ای یا با ویژگی‌های عقود مشارکتی به کار گرفت برای مثال اگر صاحب سرمایه‌ای با یک نفر قرارداد جعاله ببندد که اگر با سرمایه من چنین باغ یا کارخانه‌ای را احداث کنی فلان مبلغ به تو می‌دهم،

اینجا جعاله ماهیت عقود مبادله‌ای پیدا می‌کند و اگر بگویید: «اگر با سرمایه من چنین باغ یا کارخانه‌ای را احداث کنی فلان سهم از باغ یا کارخانه را به تو می‌دهم، جعاله ماهیت عقود مشارکتی پیدا می‌کند. کما اینکه می‌توان با استفاده از این معاهده‌ها، ماهیتی مرکب از مبادله و مشارکت طراحی کرد برای مثال صاحب سرمایه‌ای بر اساس قرار داد جعاله از مدبری می‌خواهد که در مقابل دستمزد مشخص ماهانه به اضافه سهم معینی از سود، کارخانه‌ای را برای مدت دو سال اداره کند.

دوم. تغییرات لازم جهت اصلاح ساختار مؤسسات پولی و مالی

برای دست یابی به یک نظام مالی کارآمد و بازار پول و سرمایه کارا، لازم است تغییراتی در ساختار و حوزه فعالیت مؤسسه‌های موجود صورت گیرد، این تغییرات را در سه بخش مؤسسه‌های پولی غیرانتفاعی (مؤسسه‌های قرض‌الحسنه)، مؤسسه‌های پولی انتفاعی بدون ریسک (بانک‌ها و مؤسسه‌های مالی و اعتباری) و مؤسسه‌های مالی انتفاعی همراه با ریسک (شرکت‌های سرمایه‌گذاری)، مطرح می‌کنیم.

۱. مؤسسات و ابزار مالی غیر انتفاعی

مطالعه صندوق‌های قرض‌الحسنه موجود در کشور نشان می‌دهد که این صندوق‌ها به سه گروه عمده زیر تقسیم می‌شوند.

گروه اول: صندوق‌های قرض‌الحسنه محلی

در این صندوق‌ها اعضاء همدیگر را می‌شناسند و به همدیگر اعتماد دارند، مانند صندوق‌های قرض‌الحسنه فامیلی، صندوق‌های موجود در مساجد و ادارات. در این صندوق‌ها معمولاً افراد نیکوکاری وجود دارند که وجوه مازاد بر نیازشان را در یک جا جمع کرده به صورت قرض‌الحسنه در اختیار نیازمندان قرار می‌دهند و غالباً فعالیتی روشن دارند و تخلفات در حداقل ممکن است. بهترین ساختار برای این صندوق‌ها همین وضع موجودشان است.

گروه دوم: صندوق‌های قرض الحسنه کوچک

این صندوق‌ها که غالباً یک یا چند شعبه محدود دارند، اقدام به افتتاح سپرده پس‌انداز برای ساکنین یک خیابان یا شهر می‌کنند و از محل مانده آن سپرده‌ها به اعطای وام قرض الحسنه مبادرت می‌کنند. بهترین وضعیت برای این صندوق‌ها آن است که با تصویب قوانین لازم، مسائل زیر مشخص شود.

-مراجع ذی‌صلاح برای اعطای مجوز فعالیت و ابطال آن در صورت تخلف.

-حوزه فعالیت صندوق در بخش تجهیز و تخصیص منابع.

-مراجع ذی‌صلاح برای نظارت و کنترل عملکرد صندوق.

-حداقل ذخایر احتیاطی.

-حداکثر کارمزد قرض الحسنه اعطایی.

در این راستا، با توجه به تأثیر عملکرد صندوق‌های قرض الحسنه بر متغیرهای پولی، پیشنهاد می‌شود بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به عنوان مرجع ذی‌صلاح برای صدور و ابطال مجوز و برای نظارت و کنترل فعالیت صندوق‌ها به تصویب قانونی برسد و صندوق‌ها مجاز باشند از طریق افتتاح حساب پس‌انداز قرض الحسنه به تجهیز منابع اقدام کرده سپس با کسر درصدی به عنوان ذخایر احتیاطی باقی مانده منابع را به صورت قرض الحسنه در اختیار متقاضیان قرار دهند و برای پوشش هزینه‌های عملیاتی، کارمزد دریافت کنند. و انجام هر نوع فعالیت اعتباری دیگر و خرید و فروش اموال غیر منقول از محل منابع سپرده ممنوع باشند.

گروه سوم: صندوق‌های قرض‌الحسنه بزرگ

صندوق‌هایی که به صورت گسترده اقدام به افتتاح حساب سپرده برای مشتریان کرده، دفترچه پس‌انداز در اختیار آنان قرار می‌دهند و محدودیت خاص در جذب سپرده ندارند و دارای شعب متعدد در یک شهر یا شهرهای مختلف هستند، و در موارد زیادی مشاهده می‌شود که فراتر از عملیات قرض‌الحسنه به فعالیت‌های بانکی و سرمایه‌گذاری می‌پردازند. بهترین وضعیت برای این صندوق‌ها آن است که علاوه بر تصویب قوانین لازم که در صندوق‌های قرض‌الحسنه کوچک بیان شد، دولت و بانک مرکزی در جهت نهادینه شدن سنت نیکوی قرض‌الحسنه و گسترش آن، از صندوق‌های قرض‌الحسنه بزرگ حمایت کرده و آنها را به عنوان مؤسسه پولی معتبر و به اسم «مؤسسه قرض‌الحسنه» به رسمیت بشناسد. برای رسیدن به این منظور، طرح زیر برای این مؤسسه‌ها پیشنهاد می‌شود.

مؤسسه‌های قرض‌الحسنه

همانطور که از اسم این مؤسسه‌ها پیداست بر اساس قرارداد قرض‌الحسنه به شرح زیر به تجهیز و تخصیص منابع اقدام خواهند کرد.

تجهیز منابع

سپرده‌گذاران این مؤسسه‌ها آن گروه از مردم خیر خواهند بود که به قصد مشارکت در ثواب قرض‌الحسنه در مؤسسه‌ها سپرده‌گذاری می‌کنند. این مؤسسه‌ها می‌توانند دو نوع حساب سپرده داشته باشند.

یک. سپرده حواله‌ای قرض‌الحسنه

این حساب به مشتریانی مربوط می‌شود که قصد دارند علاوه بر استفاده از خدمات حساب حواله‌ای مانده سپرده آنها، در رفع مشکل مالی نیازمندان قرض‌الحسنه داده شود. توضیح این که در حساب حواله‌ای همانند حساب جاری بانک‌ها، صاحب سپرده هم

خودش می‌تواند از موجودیش برداشت کند و هم می‌تواند کسی را حواله کند با این تفاوت که قانون چک شامل این حواله‌ها نمی‌شود و صاحب حساب، تنها بنا بر فرض موجودی حواله صادر می‌کند.

دو. سپرده پس انداز قرض الحسنه

این حساب به مشتریانی مربوط می‌شود که قصد دارند علاوه بر حفظ و نگهداری وجوهشان در یک جای مطمئن، مانده پس اندازشان برای رفع مشکل مالی نیازمندان قرض الحسنه داده شود.

مؤسسه‌های قرض الحسنه سپرده مشتریان را به عنوان قرض الحسنه تحویل می‌گیرند و متعهد می‌شوند عندالمطالبه به آنها برگردانند، به این حساب‌ها سود و بهره‌ای پرداخت نمی‌شود و در حقیقت صاحبان حساب ارزش زمانی پولشان را به نیازمندان انفاق کرده ثواب اخروی می‌برند.

تخصیص منابع

مؤسسه‌های قرض الحسنه منابع حاصل از سپرده‌های حواله‌ای و پس انداز را پس از کسر سپرده قانونی و ذخیره احتیاطی (طبق ضوابط بانک مرکزی)، به صورت قرض الحسنه در اختیار نیازمندان قرار می‌دهند و به اقساط از آنها پس می‌گیرند. این مؤسسه‌ها می‌توانند برای تأمین هزینه‌ها، از متقاضیان قرض الحسنه، کارمزد واقعی دریافت کنند.

ضوابط اجرایی

اولاً. از آنجا که در طرح پیشنهادی مؤسسه‌های قرض الحسنه زیر نظر بانک مرکزی و با رعایت سپرده قانونی و ذخایر احتیاطی و بر اساس سیاست پولی فعالیت خواهند کرد می‌توان با تغییر قوانین موجود به این مؤسسه‌ها اجازه افتتاح حساب حواله‌ای داد تا بتوانند حداقل به اندازه پوشش دادن سپرده قانونی از مزیت خلق پول استفاده کنند.

ثانیاً با وجود چنین مؤسسه‌هایی سازمان‌های دولتی و خصوصی که به صورت‌های مختلف به کارکنان و مراجعین قرض‌الحسنه می‌دهند می‌توانند از طریق این مؤسسه‌ها اقدام کنند.

ثالثاً دولت که همه ساله برای حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و جبران خسارت حوادث غیر مترقبه و جوهی را به عنوان قرض‌الحسنه اعطا می‌کند می‌تواند از طریق این مؤسسه‌ها اقدام کند.

اوراق قرض‌الحسنه

برخی از سازمان‌ها و مؤسسه‌های دولتی که در زمینه حمایت از اقشار آسیب‌پذیر جامعه فعالیت می‌کنند، مانند کمیته امداد امام خمینی، سازمان بهزیستی و... می‌توانند برای جذب وجوه نیکوکاران اقدام به انتشار اوراق قرض‌الحسنه کرده از طریق صندوق‌ها و مؤسسه‌های قرض‌الحسنه بین مردم توزیع کنند، سپس منابع حاصل از این اوراق را از طریق همان صندوق‌ها و مؤسسه‌ها به متقاضیان نیازمند وام قرض‌الحسنه دهند.

برخورداری از اجر معنوی اعطای قرض‌الحسنه، سهولت تبدیل به پول نقد اوراق، امکان واگذاری به دیگران و اختصاص جوایز معنوی به صورت قرعه‌کشی به دارندگان اوراق موجب می‌شود افراد زیادی به‌جای نگهداری پول نقد، اوراق قرض‌الحسنه نگهداری کنند.

۲. مؤسسات و ابزار مالی انتفاعی بدون ریسک

بعد از تصویب و اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا، به دلیل حضور قراردادهای با ماهیت‌های متنوع و متنافی چون قرض‌الحسنه (غیر انتفاعی)، فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، سلف، خرید دین (مبادله‌ای) و مشارکت حقوقی، مشارکت مدنی، مضاربه، مزارعه، مساقات (مشارکتی)، بانک‌ها تبدیل به مؤسسه‌های چند منظوره شده در نتیجه کارآیی خود را از دست داده‌اند.

با منحصر شدن بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری روی قراردادهای مبادله‌ای که با ماهیت و جایگاه آنها به عنوان مؤسسه انتفاعی بدون ریسک، تناسب دارند، می‌توان وضعیت روشن‌تری به بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری داد و در نظام مالی جایگاه تعریف شده‌ای به آن‌ها بخشید. لازمه این کار انجام تغییراتی در بخش تجهیز منابع و اعطای تسهیلات بانک‌ها و مؤسسه‌های مالی اعتباری به قرار زیر است.

بانک‌ها

در طرح پیشنهادی بانک‌ها به عنوان مؤسسه‌های مالی انتفاعی بدون ریسک بوده و با استفاده از گروه خاصی از معاملات اسلامی به تجهیز و تخصیص منابع می‌پردازند.

تجهیز منابع

در الگوی پیشنهادی تجهیز منابع بانک‌ها از طریق سه نوع سپرده که تفاوت‌هایی با وضعیت فعلی بانکداری بدون ربا در ایران دارند انجام می‌پذیرد.

یک. سپرده جاری (قرض بدون بهره)

در قانون بانکداری بدون ربا اسم این نوع سپرده، سپرده قرض‌الحسنه جاری است، به کارگیری واژه قرض‌الحسنه از این پندار سرچشمه می‌گیرد که هر نوع قرض بدون بهره‌ای قرض‌الحسنه است در حالی که این درست نیست مطابق روایات، قرض‌الحسنه هنگامی معنا می‌یابد که قرض‌دهنده برای کسب پاداش معنوی به فرد نیازمندی کمک کند، اما اگر قرض با اهداف دیگری چون حفظ پول، تسهیل در امر مبادلات، نقل و انتقال وجوه و ... باشد، گرچه بدون بهره بوده و از نظر اسلام مجاز است لکن عنوان قرض‌الحسنه بر آن صدق نمی‌کند و روشن است غالب صاحبان سپرده جاری بانک‌ها چنین اهدافی دارند. در الگوی پیشنهادی بانک‌ها در قالب قرض بدون بهره وجوه سپرده‌گذاران حساب جاری را جذب کرده در مقابل به صورت رایگان خدمات حساب جاری ارائه می‌کنند.

دو. سپرده پس انداز (وکالت عام)

در قانون بانکداری بدون ربا سپرده‌های پس انداز نیز بر اساس قرض الحسنه است و بانک‌ها برای تشویق سپرده‌گذاران جوایزی را به صورت قرعه‌کشی اعطا می‌کنند، به کارگیری قرارداد قرض الحسنه در این سپرده مشکلاتی را به بار آورده است. اولاً، قرارداد قرض الحسنه قرارداد خیرخواهانه است در حالی که غالب سپرده‌گذاران اهداف دیگری دارند.

ثانیاً، بانک در مقابل این سپرده‌ها نمی‌تواند سودی بپردازد به ناچار به سمت اعطای جوایز روی می‌آورد که خود باعث ناعادلانه شدن توزیع درآمد و تبدیل شدن بانک به یک مؤسسه بخت آزمایی شده است.

مناسب است به جای قرض الحسنه، سپرده‌های پس انداز را بر اساس عقد وکالت عام سامان دهیم یعنی در سپرده‌های پس انداز - همانند سپرده‌های سرمایه‌گذاری - سپرده‌گذار وجوه خود را در بانک می‌گذارد و به بانک وکالت عام می‌دهد منابع او را همراه سایر منابع در زمینه‌های سود آور به کار گیرد و در پایان دوره مالی پس از کسر حق الوکاله ما بقی سود رابه سپرده‌گذار بپردازد.

سه. سپرده‌های ثابت (وکالت عام)

در قانون بانکداری بدون ربا از این سپرده‌ها به عنوان سپرده‌های سرمایه‌گذاری و در قالب قرار داد وکالت تعبیر شده است، سپرده‌گذار به بانک وکالت می‌دهد سپرده او را همراه سایر منابع در زمینه‌های سودآور به کارگیرد و در پایان دوره مالی بعد از کسر حق الوکاله ما بقی سود را به سپرده‌گذار بپردازد. از آنجا که بانک طبق قانون وجوه مذکور را در شیوه‌های متنوع دوازده‌گانه (فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، سلف، جعاله، خرید دین، مشارکت حقوقی، مشارکت مدنی، مضاربه، مزارعه، مساقات و سرمایه‌گذاری مستقیم و قرض الحسنه) به کار می‌برد که بازدهی برخی از آنها در پایان دوره مالی

تعیین می‌شود بانک‌ها طبق برآوردی، نرخ‌های را به عنوان سود علی‌الحساب به سپرده‌گذاران اعلان و در پایان دوره بعد از حسابرسی و تعیین سود واقعی، تسویه حساب می‌کنند. چنانچه در بخش تخصیص منابع خواهد آمد در الگوی پیشنهادی روش‌های اعطای تسهیلات متمرکز در چهار قرارداد مبادله‌ای فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، خرید دین و جعاله می‌شود در نتیجه بانک‌ها می‌توانند با نرخ‌های معین و از قبل تعریف شده اعطای تسهیلات و جذب سپرده کنند.

تخصیص منابع

در قانون بانکداری بدون ربا، قانونگذار هر قرارداد مجازی که به گونه‌ای می‌توانست در بانک به کار آید را جمع کرده در نتیجه از یک طرف فهم و اجرای قانون مشکل شده و از طرف دیگر بانک به عنوان یک موسسه انتفاعی بدون ریسک ماهیت خود را از دست داده است، در الگوی پیشنهادی شیوه‌های اعطای تسهیلات به چهار قرارداد فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، جعاله و خرید دین منحصر می‌شود چرا که این چهار قرار داد توان پاسخگویی برای تمام مشتریان واقعی بانک را دارد.

گفتیم که متقاضیان وجوه یا مصرف‌کننده‌هایی هستند که جهت خرید کالاها و خدمات نیاز به وجوه پیدا می‌کنند و یا فعالان اقتصادی. فعالان اقتصادی، نیز دو گروه هستند یا به دنبال پیدا کردن شریک برای فعالیت اقتصادی هستند و یا در صدد تأمین مالی بنگاه بوده علاقه‌ای به مشارکت با کسی ندارند. به صورت طبیعی آن گروه از فعالان اقتصادی که به دنبال شریک هستند، سراغ بازار سهام و شرکت‌های سرمایه‌گذاری و بانک‌های تخصصی سرمایه‌گذاری می‌روند و گروه دوم از فعالان اقتصادی هستند که از روش‌های زیر جواب داده می‌شوند.

اولاً. اجاره به شرط تملیک، برای خرید کالاهای سرمایه‌ای چون زمین، ساختمان،

اتومبیل، کشتی، هواپیما.

ثانیاً. فروش اقساطی، برای خرید کالاهای بادوام، ماشین‌آلات، ابزار کار، لوازم اداری، لوازم منزل.

ثالثاً. جعاله، برای استفاده از خدمات ساختمانی، پیمانکاری، بیمارستانی، هواپیمایی، هتل و...

رابعاً. خرید دین (تنزیل)، برای پرداخت‌های نقدی چون سرمایه در گردش،

عوارض، گمرکات. عیدی، پاداش.

مؤسسه‌های مالی اعتباری

الگوی پیشنهادی برای بانک‌ها در مؤسسات مالی اعتباری نیز قابل اجرا است با این تفاوت که این مؤسسات سپرده جاری نخواهند داشت. یعنی این مؤسسه‌ها از طریق حساب‌های پس‌انداز و کالتی و حساب‌های سرمایه‌گذاری و کالتی، سپرده‌های افراد حقیقی و حقوقی را جذب کرده سپس از طریق قراردادهای فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، جعاله و خرید دین اعطای تسهیلات می‌کنند.

اوراق تنزیلی

دولت‌ها به جهت کسری بودجه نمی‌توانند طرح‌های عمرانی را یک‌باره تأمین مالی کنند و هر سال بخشی از آن را به تناسب تخصیص اعتبار پیش می‌برند. در نتیجه اتمام طرح‌ها سال‌ها طول می‌کشد و ضررهای زیادی به همراه دارد، در حالی که اگر همان سال نخست تأمین مالی می‌شد طرح به سرعت به پایان می‌رسید و آثار خود را نشان می‌داد. دولت اسلامی با استفاده از قرار داد بیع نسبه و اعطای اوراق بدهی قابل تنزیل می‌تواند طرح‌های در دست اجرا و احداث را در ابتدای طرح با اعطای اوراق مذکور به صورت کامل تأمین مالی کند سپس به تدریج در طول چند سال منابع مالی آن‌ها را از محل بودجه‌های سالانه برداشت کند.

به این روش که پیمانکاران و مجریان طرح‌های عمرانی دولت، مانند شرکت‌های سازنده پل‌ها، جاده‌ها، بیمارستانها، کارخانه‌ها و ... به جای دریافت پول نقد در قبال

واگذاری تمام یا هر بخش از پروژه اسناد طلب از دولت دریافت می‌کنند، اسنادی که حکایت از بدهی دولت به شرکت مذکور کرده و سررسید یا سررسیدهای معین دارند و قابل تنزیل در بازار ثانویه هستند. پیمانکار گیرنده اسناد یا صبر می‌کند، در سررسید مبلغ اسمی سند را دریافت می‌کند و یا آن را در بازار ثانویه به قیمت پایین‌تر تنزیل می‌کند. این اوراق در کنار بانک‌ها و مؤسسه‌های مالی اعتباری، می‌توانند جای خالی اوراق قرضه دولتی را پرکنند و در تأمین مالی طرح‌های عمرانی دولت، شرکت‌های دولتی، شهرداری‌ها نقش مهمی ایفا کنند.

۳. مؤسسات و ابزار مالی انتفاعی همراه ریسک

گفته شد که گروهی از صاحبان وجوه و عرضه‌کنندگان وجوه دارای روحیه ریسک‌پذیر بوده به دنبال سود بالاتر هستند و در این راه حاضر به تحمل درجاتی از ریسک و مخاطره هستند، مناسبت‌ترین شیوه برای این گروه ورودشان در سرمایه‌گذاری‌های واقعی و انتظار سود واقعی است. امروزه در دنیا روشهای متنوعی چون بازار سهام، بازار آتی برای پاسخگویی به این نیازها شکل گرفته است. کما اینکه در طرف متقاضیان وجوه نیز گذشت، گروهی به دنبال شرکای واقعی هستند کسانی که بتوانند بخشی از ریسک و مخاطرات را به آنها منتقل کنند.

مسئولان نظام مالی می‌توانند با استفاده از معاملات مطرح در فقه اسلام به ویژه معاهدات مشارکتی، سازوکارهای مناسب برای عرضه و تقاضای گروه‌های فوق ارائه دهند. در این قسمت به بررسی مهمترین این ابزارها می‌پردازیم.

یک. شرکت‌های سرمایه‌گذاری

شرکت‌های سرمایه‌گذاری موجود در بورس اوراق بهادار ایران بیشتر به تشکیل سبد سهام انواع شرکت‌ها می‌پردازند، و این کار گرچه به جای خود لازم است اما مأموریت اصلی شرکت‌های سرمایه‌گذاری که همانا تجهیز منابع ریسک‌پذیر جامعه

جهت سوق دادن به سمت سرمایه‌گذاری در رشته‌های خاص اقتصادی است کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد. مناسب است مسئولان اقتصادی با تدوین طرح‌های مشخص و تصویب قوانین و مقررات لازم، زمینه گسترش شرکت‌های سرمایه‌گذاری به شرح زیر را فراهم نمایند که آثار و ثمرات فراوانی بر اقتصاد برجای می‌گذارد. برخی از این شرکت‌ها که می‌تواند بر اساس قرار دادهای اسلامی سازمان دهی شوند عبارتند از:

- شرکت‌های سرمایه‌گذاری زراعی

این شرکت‌ها با انتشار و فروش اوراق سهام منابع نقدی افراد ریسک‌پذیر جامعه را تجهیز کرده با استفاده از آنها اراضی مناسب کشاورزی و زراعت را خریداری و با انجام عملیاتی چون تسطیح، زه‌کشی، حفر چاه، لوله‌کشی، آنها را آماده بهره‌برداری می‌کنند. سپس از طریق قرارداد مزارعه در اختیار کشاورزان و زارعان بدون سرمایه قرار می‌دهند و در پایان هر دوره زراعی سود حاصل را بین زارعین و صاحبان سهام تقسیم می‌کنند. کما اینکه شرکت‌های سرمایه‌گذاری بدون زمین زراعی می‌توانند مزارع آماده بهره‌برداری شده را از طریق قرارداد اجاره به شرط تملیک‌های بلند مدت در اختیار کشاورزان قرار دهند و با وجوه حاصل از واگذاری به آماده‌سازی اراضی دیگر پردازند.

- شرکت‌های سرمایه‌گذاری باغداری

این شرکت‌ها نیز با انتشار و فروش اوراق سهام منابع نقدی را جمع و با استفاده از آنها اراضی مناسب باغی را خریداری و با سرمایه‌گذاری تبدیل به باغ‌های مناسب و سودمند اقتصادی می‌کنند سپس از طریق قرارداد مساقات در اختیار باغداران بدون سرمایه قرار می‌دهند و در پایان هر سال مالی سود حاصل را بین آنان و صاحبان سهام شرکت تقسیم می‌کنند. این شرکت‌ها علاوه بر قرارداد مساقات می‌توانند از طریق قرارداد اجاره به شرط تملیک باغ‌ها را در اختیار باغداران قرار دهند و با وجوه حاصل از واگذاری به احداث باغهای دیگر پردازند.

- شرکت‌های سرمایه‌گذاری بازرگانی

این شرکت‌ها نیز با انتشار و فروش سهام و تجهیز منابع، زمین‌های مناسب برای ساخت مراکز تجاری را خریداری و پس از ساخت واحدهای تجاری آنها را بر اساس قرار داد اجاره، اجاره به شرط تملیک در اختیار بازرگانان قرار می‌دهند. کما اینکه می‌توانند از طریق قرار داد مضاربه سرمایه تجاری بازرگانان را تأمین کنند، این شرکت‌ها نیز در پایان هر دوره مالی سود حاصله را بین صاحبان سهام تقسیم می‌کنند.

- شرکت‌های سرمایه‌گذاری صنعتی

این شرکت‌ها نیز با تجهیز منابع از طریق فروش سهام، منابع حاصله را در خرید زمین و ساخت کارگاه‌ها و کارخانه‌ها، سرمایه‌گذاری می‌کنند سپس واحدهای ساخته شده را به قرار داد اجاره و اجاره به شرط تملیک در اختیار صنعت‌گران قرار می‌دهند. کما اینکه می‌توانند از طریق عقد شرکت در تأمین بخشی از سرمایه مورد نیاز بنگاه‌ها مشارکت کنند. این شرکت‌ها نیز با پایان دوره مالی سود حاصل از انواع فعالیت‌ها را بین صاحبان سهام تقسیم می‌کنند.

- شرکت‌های سرمایه‌گذاری خدماتی

این شرکت‌ها نیز با تجهیز منابع از طریق فروش سهام، منابع را در خرید و ساخت مراکز خدماتی مناسب سرمایه‌گذاری کرده آنها را از طریق قرارداد اجاره به شرط تملیک در اختیار فعالان خدماتی قرار می‌دهند کما اینکه می‌توانند در تأمین سرمایه مورد نیاز آنها، از طریق عقد شرکت اقدام کنند. و در پایان سود حاصل را بین صاحبان سهام تقسیم کنند.

شایان ذکر است شرکت‌های سرمایه‌گذاری منحصر به موارد مذکور نیست بلکه در عرصه‌های گوناگون چون معدن، مسکن، دامپروری، شیلات قابل اجرا است. نکته دوم این‌که همان‌طور که یک شرکت سرمایه‌گذاری می‌تواند در یک رشته خاص فعالیت کند، می‌تواند در چند رشته بلکه در کل صنعت مشغول شود.

روشن است با فعال شدن این شرکت‌ها، از یک طرف سرمایه‌های راکد به سمت فعالیت‌های مولد سوق پیدا می‌کند و از طرف دیگر بسیاری از فعالان اقتصادی که به دلیل نبود سرمایه بیکار یا کم کار بودند با تمام ظرفیت به کار مشغول می‌شوند که نتیجه آن رشد و توسعه اقتصادی است.

دو. اوراق مشارکت

یکی دیگر از روشهایی که می‌توان با استفاده از عقود مشارکتی به شکل کار آمد استفاده کرد انتشار اوراق مشارکت است، دولت، شرکت‌های دولتی، شهرداری‌ها و شرکت‌های خصوصی می‌توانند با فروش اوراق مشارکت سرمایه لازم برای ساخت پروژه‌های اقتصادی را تأمین کنند، خریداران اوراق در حقیقت مالکان پروژه در دست احداث خواهند بود و با پایان پروژه ارزش افزوده حاصل از احداث پروژه سود صاحبان اوراق مشارکت است که بایستی بین آنان تقسیم شود.

گرچه چند سالی است دولت، بانک مرکزی و برخی مؤسسات وابسته به دولت با انتشار اوراق مشارکت زمینه به‌کارگیری این ابزار را فراهم ساخته‌اند لکن به کارگیری مبهم و همراه با شبهه آن با نرخ‌های معین و تضمینی، این ابزار را از ماهیت خود که یک ابزار سرمایه‌گذاری انتفاعی همراه با پذیرش ریسک است، خارج کرده به اوراق قرضه تبدیل کرده است و در مواردی چون اوراق مشارکت بانک مرکزی اصلاً وجوه حاصل سرمایه‌گذاری نمی‌شود در این مورد کاملاً ماهیت اوراق قرضه پیدا کرده است که از نظر شرع اشکال دارد.

به نظر می‌رسد با انتشار صحیح، مداوم و برنامه‌ریزی شده اوراق مشارکت می‌توان این ابزار را ابزار کارآمد و مهمی در تجهیز و تخصیص بهینه منابع تبدیل کرد.

نتیجه گیری

با استفاده از معاهدات مالی پذیرفته شده در فقه اسلام می توان انواعی از مؤسسه های غیر انتفاعی، انتفاعی بدون ریسک و انتفاعی همراه با ریسک متناسب با اهداف، انگیزه ها و روحیات مشتریان (عرضه و تقاضا کنندگان وجوه) طراحی کرد و به یک نظام و بازار جامع و کامل پول و سرمایه رسید. جدول زیر وضعیت بهینه انتخاب مؤسسات را نشان می دهد.

جدول انتخاب بهینه مؤسسات پولی و مالی

مؤسسات و ابزارهای مالی	انتفاعی با ریسک	انتفاعی بدون ریسک	غیرانتفاعی	مؤسسات و ابزارهای مالی
تقاضا کنندگان وجوه	۱. شرکت های سرمایه گذاری ۲. اوراق مشارکت	۱. بانک های تجاری ۲. مؤسسه های مالی اعتباری ۳. اوراق تنزیلی	۱. صندوق های قرض الحسنه ۲. مؤسسه های قرض الحسنه ۳. اوراق قرض الحسنه	عرضه کنندگان وجوه
تقاضا کنندگان نیازمند			x	عرضه کنندگان نیکوکار
تقاضا کنندگان ریسک گریز		x		عرضه کنندگان ریسک گریز
تقاضا کنندگان ریسک پذیر	x			عرضه کنندگان ریسک پذیر

منابع:

- ۱- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سالهای مختلف.
- ۲- امام خمینی(ره)، روح ا...، استفتاآت جدید، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۵ش.
- ۳- امام خمینی(ره)، روح ا...، تحریرالوسیله، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۶ق.
- ۴- عاملی، شیخ حرّ، وسائل الشیعه، انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۷۱ش.
- ۵- موسویان، سید عباس، بانکداری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی، چاپ دوم، ۱۳۸۰ش.
- ۶- موسویان، سید عباس، پس انداز و سرمایه گذاری در اقتصاد اسلامی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۸ش.
- ۷- موسویان، سید عباس، انواع بانک‌های بدون ربا، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۱۱، پاییز ۱۳۸۲ش.
- ۸- وزارت امور اقتصادی و دارایی، معاونت امور اقتصادی، ربع قرن نشیب و فراز، ۱۳۸۳ش.